

Дослідження проблеми мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови

Галаєвська Людмила Вікторівна

молодший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

Сучасні мовознавці значну увагу приділяють дифеніції мови і мовлення. При цьому мова розглядається як засіб спілкування, явище суспільно-історичне, а мовлення – як явище індивідуально-психологічне, невід’ємна частина соціального буття людей, необхідна умова існування людського суспільства.

Специфіка державного стандарту з української мови зумовлена також подвійною природою мови: з одного боку – це мова як система знань і правил, з іншого – мовлення, мовленнєва діяльність. Оскільки засвоєння мови, оперування її одиницями, мовна комунікації пов’язані з мовленнєвою діяльністю, нагальною потребою є ретельне вивчення основ мовленнєвого розвитку учнів.

Проблема мовлення в процесі становлення особистості завжди хвилювала відомих учених, науковців, педагогів. Такі кардинальні проблеми мовознавства, як зв’язок мови й мислення, мови й мовлення, взаємовідношення між мовою і суспільством, специфіка відображення людиною довкілля в мові, знаковість мови, структурне членування і внутрішні зв’язки мовної структури, мовні універсалії, методи і методики лінгвістичного дослідження не можуть бути розв’язані без філософських досліджень.

Вивчення акту мовлення – це ключ до розуміння сутності мови та, відповідно, свідомості. В. фон Гумбольдт уперше розглядав розглядав сутність мовленнєвої діяльності як взаємозумовленої кореляції двох процесів, що доповнюють один одного, з яких один розпадається на фрази формування мовлення – думки та його звукової зашифровки, а інший протилежний за своїм напрямом процес – складається з дешифровки і наступного відтворення думки, спираючись на знання мови і особистий досвід.

Учений уважав, що вплив мови на людину настільки сильний, що мова визначає її мислення. І. Кант і В.Г. Гегель указували на духовно-естетичну взаємозалежність проблем розвитку мовлення й виховання особистості, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер висловлювали думку, що глибинні, підсвідомі мотиви творчості зароджуються, розвиваються на рівні зовнішніх актів поведінки творчої особистості.

Не менше, ніж філософами, приділялась увага мови й мовленню вченими-лінгвістами (І. Білодід, Р. Будагов, В. Ващенко, В. Вноградов, Р. Вихованець, К. Городенська, А. Коваль, М. Кочерган, Т. Ладиженська, Л. Мацько, М. Плющ, В. Русанський, Л. Щерба та ін.), які визначають мовлення як один із модусів існування людської мови, процес спілкування однією мовою. Мова визначає форму мислення, що формується у відповідному мовленнєвому коді.

Кожен рівень мови має свій вплив на мовленнєвий розвиток особистості. Проблеми, пов'язані з оволодінням мовою, розвитком і удосконаленням усіх мовних процесів цікавила і вітчизняних та зарубіжних психологів. Проблеми розвитку мовлення досліджували, зокрема, О. Лурія, Л. Виготський, О. Леонт'єв, Дж. Міллер та інші. Вони пропонували різні теоретичні підходи до сприймання як різних мовленнєвих одиниць, так і мовлення взагалі в процесі міжлюдської комунікації. У ході досліджень зверталася увага на різні чинники, що впливають на сприймання мовлення, зокрема – емоційний стан (М. Вітт, Е. Носенко), індивідуальні когнітивні настановлення членів комунікації (В. Адмоні).

У науку про розвиток мовлення особистості, про шляхи його формування вносять неоціненний вклад праці представників гуманістичної педагогіки (А. Дистервет, Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, Г. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) Розвиток мовлення вони розглядають, як основоположний, провідний принцип, що пронизує і об'єднує всі види мовленнєвої діяльності особистості. Праці Л. Вагнера, В. Вахтеріва, Л. Виготського, В. Кан-Калика, А. Миртова, Т. Ладиженської, Є. Тихеевої дають можливість зрозуміти шляхи та умови розвитку мовлення особистості в різні вікові періоди.

Ідея комунікативного забезпечення уроку вперше висунута В. Кан-Каликом, Л. Виготським обгрунтована думка про дві взаємозв'язані зони розвитку – актуального та найближчого [1,с.45-47].

Питання мовленнєвого розвитку особистості завжди було і в полі зору лінгводидактів, оскільки від глибини засвоєння мовного матеріалу залежить уміння людини послуговуватися ним у різних життєвих ситуаціях. Проблема розвитку мовлення учнів хвилювала методистів, починаючи ще з дореволюційних часів. У ХІХ ст. викладанню мови в школі приділяли велику увагу А. Алфьоров, М. Бунаков, Ф. Буслаєв, І. Срезневський та ін. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. характеризуються періодом виокремлення методики розвитку мовлення (спілкування) в окрему галузь. На цей період припадає творча діяльність М. Бунакова, В. Голубкова, В. Масальського, О.Міртова, М. Рибнікової, О. Пешковського, Л. Поліванова, В. Флерова, С. Чавдарова, які заклали теоретичні основи сучасної методики розвитку мовлення зокрема визначили мету, завдання, накреслили шляхи реалізації цих завдань. Подальшого розвитку набули ці питання в роботах В. Капінос, Д. Кравчука, М. Пльонкіна, І. Синиці, Я. Стельмаха, Т. Чижової та ін.

Теоретичні праці видатних методистів ХІХ – початку ХХ ст. стали основою для подальших пошуків методичної теорії і педагогічної практики. У другій половині ХХ – початку ХХІ ст. проблема розвитку мовлення учнів висвітлювалась в працях українських та російських дослідників, зокрема А. Арушанової, М. Бардаш (Сокирко), М. Бернацького, О. Біляєва, А. Богуш, М. Вашуленка, О. Гвоздева, Н. Голуб, О.Горошкіної, Т. Донченко, О. Карамана, М. Львова, В. Масальського, В. Мельничайка, М. Пентиліук, Г. Шелехової та ін. Учених цікавили різні аспекти цієї проблеми: підвищення мовленнєвої культури учнів, розвиток мовлення в різні періоди становлення особистості, вирішення комунікативних завдань у процесі оволодіння мовним матеріалом, мовленнєвий розвиток особистості у процесі вивчення мови та окремі питання усвідомлення мовлення, формування «чуття мови» й ін.

Ретроспективний аналіз літературних джерел щодо мовленнєвого розвитку особистості засвідчив, що через усі наукові праці проходить думка про

1) необхідність роботи з розвитку мовлення школярів у тісному взаємозв'язку з розвитком їх мислення; 2) зв'язок викладання української мови з українською літературою (це підкреслюється і в працях, і в посібниках практичного характеру); 3) роботу над словом у різних його аспектах, оскільки рівень мовленнєвої підготовки учнів залежить від засвоєння ними лексичного багатства української мови, володіння граматичними категоріями, літературними нормами, що забезпечує формування вмій і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності [4,с.3-4].

У нинішніх умовах як і основної, так і старшої школи домінують особистісна орієнтація навчання, яка передбачає забезпечення оптимальних умов для різнобічного мовленнєвого розвитку кожного учня, урахування його індивідуальних особливостей, пізнавальних потреб, інтересів, прагнень, заохочення до самостійності у вивченні мови, самопізнання й саморозвитку. За цього підходу визначальними стають групова робота, учнівські диспути, рольові ігри, самооцінка, використання освітніх можливостей позакласних заходів з мови тощо [3, с.67-68].

Надання важливого значення мовленнєвому розвитку школярів – одне з нагальних завдань національної освіти. Його реалізація прийтиме процесу входження учнів в навколишні життєві реалії, багатогранному самовиявленню і самореалізації, формуванню навичок володіння словом, мовою, мовленням у будь-якій фаховій чи соціумній галузі.

Зазначимо, що зміст освіти як педагогічно адаптований соціальний досвід розглядається в аспекті соціального досвіду і містить такі компоненти: досвід пізнавальної діяльності, зафіксований у вигляді її результатів – *знань*; досвід здійснення відомих способів діяльності – у вигляді *умій і навичок діяти за зразком*; досвід творчої діяльності – у формі *вміння приймати ефективні рішення в проблемних ситуаціях*; досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу – у формі *особистісних орієнтацій*.

Сучасна школа з погляду соціального замовлення повинна сформувати національно свідому, духовно багату особистість, яка володіє виражальними засобами рідної мови, всіма її видами, типами, стилями і різноманітними

жанрами, способами самовираження рідною мовою, уміє вести бесіду, дискутувати, доводити, точно й аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми й етики спілкування. При цьому розвиток мовленнєвої діяльності учня розглядається як інтегрований показник його особистісного зростання.

Предметні цілі сучасного курсу української мови максимально наближені до життєвих потреб учнів, відображають їхні життєві орієнтири, спрямовують курс на інтенсивний, мовленнєвий, інтелектуальний і духовний розвиток школярів.

Список використаних джерел

1. Виготський Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – [5-е изд., испр.] – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Караман С.О. Методика С.О. Методика навчання української мови в гімназії / С.О. Караман. – К.: Ленвіт, 2000. – 272с.
3. Навчання української мови в старшій школі на академічному рівні: посіб. для вчителя / [авт. Кол.: Шелехова Г.Т., Голуб Н.Б., Бондаренко Н.В., Новосьолова В. І., В.І.Федорчук Т.М., Косянчук С.В.]. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 208с.
4. Пентиліук М.І. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті / М.І. Пентиліук. – Українська мова і література в школі. – 2010. - №2. – С.2-5.
5. Скуратівський Л.В. Стратегії інтелектуального розвитку учнів основної школи на уроках української мови / Л.В. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2005. - №2. – С. 15-20.